

Adam Bartosz

Wydawnictwa o tematyce romskiej 2018–2019

Wobec opóźnienia wydania obecnego tomu „Studia Romologica” udało się objąć informacją publikacje o tematyce romskiej z dwóch lat.

2018

Najuboższy rok wydawniczy. Poważną pozycję stanowi jedynie bibliografia poświęcona Papuszy (Bronisławie Wajs)¹. To kolejna publikacja wydana przez Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim w serii „Lubuska Bibliografia Regionalna”. Autorki opracowania Anna Sokółka i Danuta Zielińska zebrały i opublikowały pełną bibliografię dotyczącą cygańskiej poetki. To 1121 pozycji bibliograficznych uszeregowanych w kilka części. Bibliografię wydano w 110. rocznicę urodzin Poetki. We Wstępie piszą Autorki, że bibliografia ma

[...] charakter podmiotowo-przedmiotowy, a w związku z bogactwem materiału poświęconego Papuszy – również selekcyjny. Zasięgiem chronologicznym obejmuje publikacje, które ukazały się od momentu debiutu poetki wierszem *pieśń Cyganki* w „Twórczości”, czyli od 1951 r. do końca pierwszego kwartału roku 2018.

Bibliografię poprzedza syntetyczny rys biograficzny Poetki. Kolejno Autorki przedstawiają, w części I *Twórczość: wydawnictwa zwarte* (w układzie chronologicznym); *opracowania na łamach prasy oraz w wydawnictwach zwartych i zbiorowych*. W części II *Opracowania: Wydawnictwa zwarte* (w układzie chronologicznym); *Opracowania na łamach prasy oraz w wydawnictwach zwartych i zbiorowych*; *Audycje radiowe o poetce*. W części III *Kult*, wymienione są tytuły

---

¹ Anna Sokółka, Danuta Zielińska (opr.), *Bronisława Wajs Papusza. Zestaw bibliograficzny*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2018, ss. 246, ISBN 978-83-63404-29-1.

w następujących kategoriach: *W literaturze, W muzyce, W sztuce, Tablice i pomniki, W filmie, Filmy o Papuszy, Recenzje, omówienia i wywiady z twórcami, Konkursy poetyckie, Sala Papuszy* (w gorzowskiej bibliotece), *Sesje i konferencje naukowe, Inne*. W części IV zamieszczono indeksy: *Indeks tytułów wierszy, Indeks osobowy i Indeks czasopism*. Jest to doskonałe, wyczerpujące źródło wiedzy i piśmiennictwie poświęconym tej znakomitej romskiej poetce.

Andrzej Sochaj jest autorem kolejnej przez niego opracowanej publikacji w ramach prac Instytutu Pamięci i Dziedzictwa Romów oraz Ofiar Holocaustu działającego przy Związku Romów Polskich w Szczecinku². Jest to pozycja podsumowująca działalność Instytutu i Związku w związku z upamiętnianiem romskiego Holocaustu.

Fundacja Pamięć, Odpowiedzialność, Przyszłość (Erinnerung, Verantwortung und Zukunft) wydała we współpracy z Muzeum POLIN, Fundacją Dialog-Pheniben i Komendą Główną Policji broszurkę poświęconą Romom³. Jest to publikacja przygotowana w ramach projektu „Edukacja antydyskryminacyjna dla przedstawicieli grup zawodowych”. Autorkami są doktoryzowane wykładowczynie uniwersyteckie Joanna Talewicz-Kwiatkowska i Małgorzata Kołaczek. Na niewielu stronach obie Autorki zawarły stosunkowo bogate kompendium wiedzy przydatnej funkcjonariuszom wszelkich służb porządkowych, którzy mogą się zetknąć w swej pracy z Romami. Po kolei omówione zostały tematy: *Rom – czyli kto?, Różnorodność Romów w Polsce, Nomadyzm i osiadłość – co z tego wynika?, Struktura wewnętrzna, Kultura, Tabu, Stereotypy, Romofobia/antycyganizm, Imigranci romscy, Warto wiedzieć, Kontakty i przydatne publikacje*.

Cel swej pracy Autorki określiły następująco:

Niniejszy przewodnik powstał jako materiał pomocniczy dla policjantów i pracowników Policji, stykających się w swej pracy ze społecznością romską, prowadzących czynności służbowe na terenach związanych z tą społecznością lub romskim dziedzictwem kulturowym, a także dla policjantów prowadzących postępowania o przestępstwa z nienawiści (przestępstwa na tle uprzedzeń), w tym motywowane romofobią.

Jest to bardzo użyteczny przewodnik, nie tylko dla policji, dający sporo wiedzy na temat specyfiki kultury romskiej – Autorki mówią raczej o kulturach romskich, podkreślając różnorodność obyczajów i norm, jakie obowiązują w różnych grupach zamieszkujących Polskę. Czytając wskazania dla policji, nie można się

² Andrzej Sochaj, *Upamiętnienie Romów i Sinti pomordowanych w czasie II wojny światowej (1939–1945)*, Związek Romów Polskich w Szczecinku, Szczecinek 2018, ss. 60, ISBN 978-83-950056-0-2.

³ Joanna Talewicz-Kwiatkowska, Małgorzata Kołaczek, *Romowie. Przewodnik dla policji*, wyd. (prawdopodobnie) Muzeum Żydów Polskich POLIN, b.m.w., wyd. I, 2018, ss. 31.

jednak oprzeć wrażeniu, że obie Autorki (jedna z nich ma romskie pochodzenie) starają się nie tylko zachować zasady *political correctness* ale wręcz omijają wątki obyczajowe/kulturowe, które mogłyby świadczyć o istniejącym konflikcie kulturowym na styku Rom/gadzio. Co jest wszak dość istotne zwłaszcza w odniesieniu do grup niegdyś koczowniczych, zachowujących bardziej ortodoksyjne stanowisko wobec kulturowego otoczenia⁴.

W roku 2018 ukazały się kolejne numery kwartalnika „Dialog-Pheniben”, wydawanego przez Stowarzyszenie Romów w Polsce. Kontynuowany jest też dwumiesięcznik „Romano Atmo”, wydawany przez Związek Romów Polskich w Szczecinku.

2019

Po roku 2018, bardzo ubogim w publikacje o tematyce romskiej nastął rok większej obfitości. Przy tym przynajmniej połowa z publikowanych książek stanowi poważny dorobek w dziedzinie romologii.

W serii „Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce” Wydawnictwo Sejmowe wydało po blisko trzyletnich przygotowaniach spory tom zbiorowy poświęcony Romom, zatytułowany po prostu *Romowie*⁵. Tom ten jest szczegółowo recenzowany w niniejszym numerze „Studiów Romologica” przez Marcina Szewczyka⁶. Tenże jest też autorem recenzji kolejnej ważnej pozycji publikowanej w obecnym tomie SR – obszernej pracy Jacka Bylicy *Cygańska rapsodia*⁷.

Monika Weychert z kolei zrecenzowała w naszym roczniku świetnie opowiedziane dzieje rodziny Cyganów ze Słowenii, poczynwszy od mitu o genezie Romów aż po czasy współczesnych emigracji bałkańskich Romów do Włoch⁸.

Wedle mnie absolutną rewelacją na rynku czytelnicy jest, trzymający w napięciu, reportaż kryminalny *Wnuczkowa mafia*, poświęcony rekonstrukcji działania jednego z najohydniejszych procederów w świecie oszustów⁹. Oszustwo,

⁴ Podobny przewodnik dotyczący Żydów został wydany wcześniej (prawdopodobnie w 2017 lub 2018); Anna Zielińska (opr.), *Przewodnik po judaizmie dla policjantów*, Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie, b. r. i m. wyd., ss. 31.

⁵ Beata Machul-Telus (red.), *Romowie*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2019, ss. 246+il., ISBN 978-83-7666-584-9.

⁶ Marcin Szewczyk, *Romologiczny Sejm*, rec. w bieżącym n-rze „Studia Romologica”.

⁷ Jacek Bylica, *Cygańska rapsodia. Transkulturowe studium rzeczywistości społecznej andrychowskich Romów – konteksty pedagogiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, ss. 238, ISBN 978-83-233-4704-0.

⁸ Feri Lainšček, *Nietykalni. Mit o Cyganach*, tłum. Joanna Pomorska, Wydawnictwo Akademickie SEDNO Spółka z o.o., Warszawa 2019, ss. 141, ISBN 978-83-7963-072-1, ISBN 978-83-7963-073-8 (e-book).

⁹ Hanna Dobrowolska, *Wnuczkowa mafia. Powiedz im, co masz, a wszystko ci zabiorą*, Wydawnictwa Harde, Warszawa 2019, ss. 415, ISBN 978-83-66252-84-4.

znane wśród policjantów i przestępców jako „metoda na wnuczka” polega na wyłudzeniu znacznych kwot pieniędzy głównie od osób starszych. Wydawca tak anonduje książkę Hanny Dobrowolskiej, wcześniej dziennikarki „Super Expressu”:

To coś więcej niż sensacyjną opowieść o „Hossie” i jemu podobnych. To również opowieść o ofiarach tych przestępstw, i nie jak o dotkniętych demencją starcach, którzy nie odróżniają własnego wnuczka od cygana, a o ludziach którzy na końcu swojej życiowej drogi zostali zręcznie zmanipulowani przez wykwalifikowanych przestępców i pozbawieni oszczędności, których składanie przez lata często było możliwe dzięki licznym wyrzeczeniom.

Podtytuł książki-reportażu dobrze oddaje istotę tego rodzaju przestępstwa: *Powiedz im, co masz, a wszystko ci zabiorą*. Bohaterem książki jest Lowar, obywatel polski, zamieszkały sporo czasu w Niemczech, który zorganizował szajkę oszustów składających się z romskich członków najbliższej rodziny. Szajka ta działała na terenie kilku państw europejskich, ostatecznie główni członkowie „wnuczkowej mafii” trafili do polskich i niemieckich więzień. Niestety, ci pozostali na wolności doskonałą metody oszustw, nadal działają bezkarnie. Książka Dobrowolskiej to nie tylko szczegółowo przeprowadzone sprawozdanie z procesu śledzenia oszustów, metod dokonywanych oszustw, pojmania przestępców, doprowadzenia ich do skazania. To wręcz etnologiczne studium tradycyjnej obyczajowości romskiej, jakie do dziś obowiązują w grupach o mocnych tradycjach koczowniczych: solidarności grupowej, pogardy dla Gadziów, umiejętności omijania prawa stanowionego, wystawnego życia na zasadzie „pokaż, kto tu ważniejszy”, romskich wzorców zachowania, wartości...

O Romach, budowniczych Nowej Huty opowiada Monika Szewczyk, Romka urodzona i wychowana w tej krakowskiej dzielnicy i tam do dziś mieszkająca¹⁰. Wyrosła w środowisku powojennych migrantów z biednych osad cygańskich na południu Polski, jest drugim pokoleniem urodzonym poza rodzinnymi terenami górskimi. Zamieszkali tu od początków lat 50. ub. wieku Romowie, to grupa Romów/Cyganów Górskich – Bergitka Roma. Możliwość przeniesienia z biednych domostw i nieprzychylnego im środowiska do wielkomiejskiej aglomeracji była ogromnym wyzwaniem, ale też stwarzała szanse na społeczny awans. Skomplikowane procesy wrastania w wielokulturową społeczność budującego się organizmu miejskiego są tematem opowieści członków bliższej i dalszej rodziny Autorki. Dziesiątki rodzin cygańskich znalazły się nagle w warunkach skrajnie odmiennych od tych, do których przywykli od pokoleń, żyjąc pośród chłopskiej społeczności góralskiej. Ostatecznie decyzja o zmianie miejsca życia otworzyła większości z nich do znacznego awansu społecznego. Respondenci Moniki Szewczyk

¹⁰ Monika Szewczyk, *O Romach w Nowej Hucie słów kilka*, Integracyjne Stowarzyszenie SAWORE, Kraków 2019, ss. 84, ISBN 078-83-88340-31-4.

podkreślają to w swych opowieściach z lat pionierskich. W zapomnienie poszły historie związane z trudnościami adaptacyjnymi, lokalowymi, pijaństwo, chuligaństwo czy wręcz bandytyzm, jakie towarzyszyły Cyganom, przybyszom z najbiedniejszych warstw społecznych. Dzisiaj dumni są z faktu, iż przy każdej okazji rocznicowej podkreśla się ich udział w budowie nowoczesnego miasta, wspomina się bohaterów „socialistycznej rywalizacji”, ludzi odznaczanych, stawianych za wzór. To mu budowaliśmy to miasto – podkreślają ci, którzy jeszcze pamiętają ten, poniekąd romantyczny z perspektywy historycznej – etap ich życia.

Fundacja Dobra Wola w ciągu ostatnich lat zrealizowała kilka projektów o tematyce romskiej. Rezultatem ostatniego z nich, *Kowalstwo na Spiszu – niematerialne dziedzictwo Romów*, jest opracowana przez Pawła Lechowskiego broszura *Romscy kowale na Spiszu*¹¹. Lechowski jeszcze w czasach studenckich (przełom lat 60. i 70. ub. wieku), prowadził badania w cygańskich osadach na polskiej części Spiszu, m.in. na temat tradycji kowalskich. Brał też wcześniej udział w podobnym projekcie realizowanym na pograniczu polsko-słowackim. Projekt *Cyganie Karpaccy z pogranicza polsko-słowackiego* finansował Międzynarodowy Fundusz Wyszehradzki, a realizowało Stowarzyszenie na rzecz Badań i Dokumentacji Kultury „A POSTERIORI”. Jednym z rezultatów projektu jest film na płycie CD zatytułowany tak jak ów projekt. Publikacja Lechowskiego dotyczy zanikłego już od lat, niegdyś najbardziej typowego dla Cyganów/Romów Karpaccich rzemiosła kowalskiego. Tekst jest ilustrowany zdjęciami wykonanymi na polskim Spiszu, głównie przez Adama Bartosza, współtowarzysza etnograficznych wędrówek Lechowskiego po Spiszu, a także kilkoma zdjęciami autorstwa Lechowskiego z jego spotkań z kowalami na terenie współczesnej Rumunii i Bułgarii. Te ostatnie pozwalają zilustrować dawniejsze formy pracy i technologii kowali cygańskich, jakie z naszych terenów znamy jedynie z najstarszych przekazów. Na Bałkanach, te zanikłe na terenie Polski techniki pracy zachowały się doskonale, trwając niemal niezmiennie od kilku wieków.

I jeszcze dwie powieści. W pierwszej kolejności pozwolę sobie zaanonsować kolejne już wydanie *Chaty za wsią* Józefa Ignacego Kraszewskiego¹², powieści na której wychowały się pokolenia Polaków, na jej podstawie budując zbiorową, romantyczną wizję Cyganów. Treść powieści została wykorzystana w filmie, operze i teatrze. Refleksja osobista: moja Matka (rocznik 1913) wspominała rolę Azy, jaka przypadła jej w udziale w wiejskim teatryku organizowanym przez „kolonistów” w Józefówce (obecnie Josifivka) na Wschodzie, koło miasteczka Kozowa (pow. tarnopolski).

¹¹ Paweł Lechowski, *Romscy kowale na Spiszu*, Dobra Wola, bez roku i miejsca wydania, ss. 24, ISBN 978-83-954004-1-4.

¹² Józef Ignacy Kraszewski, *Chata za wsią*, Wydawnictwo MG, 2019, ss. 348, ISBN 978-83-7779-530-9. Zob. recenzję w bieżącym numerze „Studiów Romologica”.

Chata za wsią ukazywała się latach 1853–1854 w odcinkach w „Bibliotece Warszawskiej”. Była wielokrotnie wznawiana oraz tłumaczona na język rosyjski, francuski, czeski, niemiecki, słoweński i ukraiński.

Miłośnikom tematyki cygańskiej w polskiej literaturze polecam zgrabnie napisaną przez Artura Stasiaka powieść z życia Cyganów w latach pięćdziesiątych ub. wieku¹³. Powieść zawiera sporo szczegółów świadczących o niezłej znajomości Autora realiów tradycyjnej cygańskiej obyczajowości, aczkolwiek sporo też w książce naiwności natury romantycznej wizji Cygana. Natomiast nie poradził on sobie z opisem ówczesnej rzeczywistości a zwłaszcza języka, wkładając w usta ludzi sprzed ponad dwu pokoleń zwroty całkiem współczesne (kałach; psy – policja; Romka – Cyganka; ...byś ją przeleciał...; przejebane; siano – pieniądze; ubecja; nie rób sobie jaj; wyglądaliście jak prominentny działacz opozycji – s. 178 itd. itp.). Z rozmów i przemyśleń bohaterów czytelnik dowie się o historii i obyczajach Cyganów znacznie więcej, niżli oni sami byliby w stanie opowiedzieć. Całe wypowiedzi brzmią, jak wyjęte ze współczesnych podręczników etnograficznych a rozmówcy posiadają akademickie wykształcenie. Młodzi Cyganie popisują się znajomością sztuki, konstrukcji mercedesa, każdy co chwila „spogląda na zegarek”, wyraża się elokwentnie o „czerwonym terrorze”, „my Cyganie, będąc z zasady ludźmi antysystemowymi”, chłopak cygański obiecał dziewczynie, że „tu będzie aż do dwunastej zero pięć”...

Autor bardzo obficie wkłada w usta bohaterów cygańskie zdania i zwroty, trudno jednak ustalić, z jaką grupą język ten można połączyć. Ale – czyta się!

Na koniec z przykrością informujemy, że najpoważniejsze pismo popularnonaukowe o tematyce romskiej „Dialog-Pheniben” (wydawca: Stowarzyszenie Romów w Polsce) w roku 2019 nie ukazało się. Dla przypomnienia: najstarsze pismo o romskiej tematyce, zainicjowane w 1990 roku, redagowane przez Stanisława Stankiewicza (ostatnie numery przez Karolinę Stankiewicz), zakończyło swój żywot w 2011 roku, a wychodzący od roku 2010 „Kwartalnik Romski” (wydawca: Stowarzyszenie Romani Waś w Radomiu, pod redakcją Agnieszki Caban) przestał wychodzić w roku 2015. Na „rynku romskim” pozostał już tylko dwumiesięcznik „Romano Atmo”, wydawany przez Związek Romów Polskich w Szczecinku¹⁴.

¹³ Artur Stasiak, *Cygańska sprawiedliwość*, Ridero 2019, ss. 352, ISBN 078-83-8189-170-7.

¹⁴ I, oczywiście, nasze „Studia Romologica”!